

**XEBATEKE GIRÎNG DI DÎROKA
FOLKLORA KURDÎ DE:
KEMAL FEWZÎ Û BERHEVKARIYA
ÇÎROKÊN KURDÎ**

An Important Study in the History of Kurdish Folklore:
**Kemal Fewzî and Collecting of Kurdish
Folk Tales**

Ramazan PERTEV¹

KURTE

Rewşenbîrê kurd Kemal Fewzî di serê sedsala 20. de di nav gelek tevgerên siyasî û rewşenbîrî de cih girtiye. Ji xeynê xebatên xwe yê din, wî li ser folklorê kurdî jî lêkolîn kirine. Ji nivîsên wî diyar dibe ku haya wî ji rewşenbîrên Rojavayî heye, bi rewşenbîrên osmanî re jî têkildar e û xebatên wan dişopîne. Herwiha ji girîngpêdana wî ya ji bo berhevkirin û parastina keresteyên folklorê kurdî jî aşkere ye ku ew di bin karîgeriya netewetîya romantîk a sedsala 19. de ye. Ew dixwaze îspat bike ku kurd xwedî nasnameyeke neteweyî ne, yek ji niştecihên qedîm ên Rojhilatê ne û folklorê wan dewlemend e. Lê belê ev dewlemendî bêxwedî ye, di bin xweliya windabûnê de maye û nayê zanîn. Divê ev kereste bi rêbazên zanistî werin berhevkirin, tomarkirin, parastin û vejandin. Wî di gotarên xwe de pêşî çarçoveyeke teorîk diyar kiriye û piştre çîrokên kurdî yê gelêrî weşandine.

Ev lêkolîn, gotarên Kemal Fewzî di peywendê hevedemîbûna geşedana nas-

1 Mamoste, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn: e-mail: ramazanpertev@gmail.com
Teaching Staff, in the Kurdish Department, The Institute of Living Language in Turkey, Mardin Artuklu University, Mardin, Turkey, e-mail: ramazanpertev@gmail.com

nameya neteweyî û xebatên folklorê de dinirxîne. Herwiha aliyên wan ên edebî û zanistî vedikolîne û ji aliyê dîroka xebatên folklorê kurdî ve girîngiya wan nîşan dide.

Peyvên sereke: Kemal Fewzî, Folklorê Kurdî, Çîrokên Gelêrî, Nasnameya Kurdî ya Neteweyî, Xebatên Berhevkarîyê, Rêbaza Zanistî

ABSTRACT

Kemal Fewzî was a Kurdish intellectual who was among many political organizations and intellectuals at the beginning of the 20th century. Besides his other studies, he researched on Kurdish folklore. From the content of his studies, it is clear that he was aware of the intellectuals of West and he had relationships with Ottoman intellectuals and followed their studies. However, it is also clear that his attention to compiling and protecting Kurdish folkloric materials was under influence of national romantics of the 19th century. He wanted to prove that Kurds have a national identity and they are ancient inhabitants of the Middle East and their folklore is rich. However this richness is unprotected and lost under soil and remains unknown. It is necessary that these materials must be compiled, collected, protected and revived in scientific methods. In his articles he firstly defined the theoretical framework and then published Kurdish national folk tales.

This study deals with the articles of Kemal Fewzî in the context of the synchronization of the development of national identity and folkloric studies. However he explored their national and scientific aspects and shows the importance of them in terms of Kurdish folklore.

Key Words: Kemal Fewzî, Kurdish Folklore, Folk Tales, Kurdish National Identity, Studies of Compilation, Scientific Method

1. DESTPÊK

Ev lêkolîn li ser xebateke folklorê kurdî ye ku di destpêka sedesala 20. de hatiye encamdan. Kemal Fewzî di navbera salên 1919-1920an de hinek çîrokên kurdî yê gelêrî berhev kirine û di kovara *Jîn*ê de weşandine. Ev lêkolîn, dê li ser teşe û naverokên van xebatan bisekine. Aliyên wan ên edebî û zanistî vekolîne û dê ji aliyê dîroka xebatên folklorê kurdî ve girîngiya wan nîşan bide. Herwiha gotareke wî ya din jî ku heta niha çî xebatek li ser nehatiye kirin, dê di vê lêkolînê de were nirxandin.

Berhevkarîna keresteyên folklorî hîn jî sedesala 17. de destpê kiribin jî nemaze piştî Şoreşa Fransayê ya 1789an xebatên bi vî awayî bileztir û zêdetir dibin. Bizava netewetîya romantîk a sedesala 19. rê vekirîye ku di sedesala 20an de folklor

ji bo armancên serdemî û siyasî, wekî îdeolojîk were bikaranîn. Vladimir Propp ku herçend îtiraza romantîkan dike, ew bixwe jî qebûl dike ku folklor dîsîplîneke îdeolojîk e, armanc û rêbazên wê li gorî fikrên giştî yên serdemê tê diyarkirin û rengê van fikran didin.² Bi pêşengiya helbestkarê alman Johann Gotfried von Herder, rewşenbîrên li welatên Ewropayê li dû hev di nav ziman, çîrok û stranên gelêrî de li pey ruhê gel geriyane. Li Almanyayê birayên Grimm, li Norwecê Absjörnnsen û Moe, li Fînlândê Elias Lönnrot û herdu Krohn, li Sirbistanê Vuk Karadžić, li Îrlandê Douglas Hyde di bin karîgeriya vê pêlê de dest bi xebatan kirine.³ Di nav gelên Ewropayê de em dibînin ku ji bo xebatên çandî, folklorî û edebî hewldaneke mezin dest pê kiriye. Rewşenbîrên vê serdema romantîk a li Ewropayê, berê xwe dane berhevkirin û tomarkirina keresteyên folklorî. Bi vî awayî pêşiya xebatên folklorê vebûye. Jixwe di nav gelên din de jî lêgerîn û lêkolînên li ser çîrok, fabl, destan û menqîbeyên dînî bi awayekî xurt di vê heyamê de dest pê kirine.

Herçî xebatên li ser berhevkariya çîrokên kurdî yên gelêrî ne, em ji arşîva Aleksandr Jaba dizanin ku Mela Mûsayê Hekarî hîn di sedsala 17. de zêdetirî 50 çîrokên kurdî yên gelêrî berhev kirine û ew bi navê *Duru'l-Mecâlîs* (Bu yanlıştır *Durru'l-mecâls* olabilir) wekî pexşan nivîsîne.⁴ Di salên 1850yan de Mela Mehmûdê Bazîdî (1797-1867), çîrokên kurdî berhev kirine û ev xebat ji aliyê Aleksandr Jaba bi navê *Camîeya Rîsaleyan û Hikayetan bi Zimanê Kurmancî* çap bûye.⁵ Albert Socin û Eugen Prym di sala 1890î de çîrokên herêma Turabdîn û Botanê bi navê *Kurdische Sammlungen* li Petersburgê çap kirine. Rojhilatnasê almanî F. Le coq di sala 1901î de li Mukriyan û hinek deverên Bakur geriyaye çîrokên kurdî yên gelêrî berhev kirine û di sala 1903yan de jî bi navê *Kurdische Texte* (Deqên Kurdî) li Berlinê çap kiriye.⁶ Di kovara *Rojî Kurd* (1913) de Kendo, çîrokek bi navê “Çîrokê Kurmanca”⁷ û Babê Rewşo jî çîrokek bi navê “Çîrok!!..”⁸ weşandine.

Fehma romantîzmê ya sedsala 19an a ku li pey “ruh û nasnameyêke neteweyî” digeriya, piştî berê xwe bêtir daye rê û rêbazên zanistî. Piştî Tanzîmatê em di

2 Vladimir Propp, *Folklor: Teori ve Tarih*, (wer. N. Hasgöl, T.Tanyel), Avesta, Stenbol, r. 9-10.

3 Richard M. Dorson, *Günümüz Folklor Kuramları*, Weşanên Geleneksel, ç.2., Ankara, 2011, r. 25.

4 Bnr. Ramazan Pertev, *Edebiyata Kurdî ya Gelêrî-I*, Avesta, 2015, Stenbol, r. 249. (Arşîva Ale - sandr Jaba. Kopyeyêke arşîvê ya dijital di sala 2013yan de ji aliyê Beşa Ziman û Çanda Kurdî ya Zanîngeha Mardîn Artukluyê ve li Petersburgê hat zêdekirin û niha li Mêrdînê ye.)

5 Ji bo agahiyên berfireh, bnr. İbrahim Tarduş, “Bikaranîna Çîrokên Kurdî di Perwerdeya Zarokan de”, (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2015.

6 Kadri Yıldırım-Ramazan Pertev-Mustafa Aslan, *Ji Destpêkê Heta Niha folklorê Kurdî*, Mardîn Artuklu Üniversitesi Türkiyede Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2013, r. 56-57

7 Kendo, “Çîrokê Kurmanca”, *Di Sedsaliya Wê de Rojî Kurd 1913*, (amd. Koma Xebatên Kurdolojîyê), weş. Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul, 2013, r. 196.

8 Babê Rewşo, “Çîrok!!..”, *Di Sedsaliya Wê de Rojî Kurd 1913*. r. 229.

nav rewşenbîrên osmanî de jî hewldaneke wiha dibînin. Îbrahîm Şînasî yekem ji wan kesan e ku “Durûbu’l-Emsâl-i Osmanî” yanî gotinên pêşyan ên tirkî berhev kirine û piştê ew bi teşeya çîrokên gelêrî nivîsîne. Di serê sed-sala 20. de kesên wek Ziya Gökalp li Diyabekir û derdora wê, çîrokên gelêrî berhev kirine. Bi bawerîya me hem karîgerîya xebatên rewşenbîrên tirk ên li ser folklorê, hem karîgerîya bernameya desthilatiya Îtîhad û Terakkiyê ya ji bo cîbicîkirina siyaseta tirkîtiyê li ser rewşenbîrên kurd gelekî zêde ne. Hîn di sala 1917yan de rêvebirê saziya Aşâir ve Mühâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi (Rêveberîya Giştî ya Eşîret û Koçberan), M. Zekerîya (Sertel), di kovara *İctimaiyatê* de bi sernavên “Kürdlerin Menşei” (Koka Kurdan) û “Kürdlerde Kabile Teşkilatı” (Binyada Qebîleyî di nav Kurdan de), gotaran diweşîne.⁹ Herman sazî di sala 1918yan de bi sernavê *Kürdler: Tarihi ve İctimai Tedkikat* (Kurd: Vekolîna Dîrokî û Civakî) pirtûkekê çap dike ku nivîskarî wî bi navê Dr. Friç hatiye nîşandan. Li ser berga wê nivîsiye guya berî niha ew ji aliyê “Akademiya Rojhilatê ya Berlîn”ê ve hatiye weşandin.¹⁰ Nivîskarê vê pirtûkê amaje bi koka kurdan dike û dibêje derbarê dîrok û koka kurdan de çi agahiyeke têkûz nîne, ev dîrok beşên ji aîdê neteweyên din e. Piştê bi sernavên “xurafeyên neteweyî”, “ziman”, “edebiyat” û “dîn”, çar beş hene ku li ser vekolîna koka kurdan e.¹¹ Wate di pirtûkê de amaje bi wê tê kirin ku kurd ne netewe ne, çand, ziman, edebiyat û dîroka wan tunene, yên hene jî belkî yên neteweyên cîran in ku têkelî hevûdu bûne. Karvedana rewşenbîrên kurd li dijî îdîa û zanyariyên vê pirtûkê gelekî tund e. Bi bawerîya me Kemal Fewzî jî tê de kesên wek Kurdiyê Bitlîsî (Emîn Begê Bitlîsî), Memdûh Selîmbeğî, Law Reşîd, Hilmiyê Sêwregî, Mihemed Mîhrî, komek rewşenbîrên kurd di navbera xwe de karbeşiyê dikin û her yek ji wan li gorî şîyan û zanebûna xwe bersiva van îdîyan didin. Wisa xuya dike ku Kurdiyê Bitlîsî li ser efsane, dîrok û koka kurdan, Mehmed Mîhrî li ser edebiyata kurdî û stranên gelêrî, Law Reşîd û Hilmiyê Sêwregî li ser gotinên pêşyan, Memdûh Selîmbeğî li ser cejn, efsane û rojên taybet ên kurdan, Ke-

9 Serhat Bozkurt, *Bir Toplumsal Mühendislik Kurumu Olarak “Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyyet-i Umumiyesi”*, Nameya Masterê ya Neçapkirî, Enstîtuya Zanistên Civakî, Zanîngeha Mimar Sinan, Stenbol, 2013, r.150.

10 Li gorî lêkolîner Malmîsanîj, kesek bi navê Dr.Friç tune ye, kesê ku ev pirtûk nivîsiye endamê rêxistina ÎTFê, Naci İsmail Pelister e ku wî carina navê “Habil Adem” jî bi kar aniyê. Derbarê vê pirtûkê û nivîskarê wê de bnr. Malmîsanîj, “Meğer Dr. Friç Kimmiş!”, *Kurdistan Press*, j.89, Stockholm, 1991; Malmîsanîj, *Antikürdolojiden Kürdolojiye Giden Yol ve İsmail Beşikçi*, Weşanên Vate, Stenbol, 2010, r.12-13; Mehmet Bayrak, *Kürt Sorunu ve Demokratik Çözüm*, Weşanên Özgü, Ankara, 1991, r. 21; İsmail Beşikçi, “Alman Şarkiyatçı Dr. Friç”, Kovara *Kürt Tarihi*, j. 19., Stenbol, 2015, r.50-55; Serhat Bozkurt, “Kürdler: Tarihi ve İctimai Tedkikat”, Kovara *Kürt Tarihi*, j. 19., Stenbol, 2015, r.38-49; Serhat Bozkurt, *Bir Toplumsal Mühendislik Kurumu Olarak “Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyyet-i Umumiyesi”*, Nameya Masterê ya Neçapkirî, Enstîtuya Zanistên Civakî, Zanîngeha Mimar Sinan, Stenbol, 2013, r.157-161.

11 Serhat Bozkurt, “Kürdler: Tarihi ve İctimai Tedkikat”, Kovara *Kürt Tarihi*, j.19., Stenbol, 2015, r. 41-46.

mal Fewzî jî li ser mîtoloji û çîrokên kurdî vekolîn kirine.¹² Helbet ev xebat ne tenê karvedanek in li dijî hinek îdiayan, lê belê em dibînin ku piştî weşanên bi vî awayî yên li dijî kurdan, gotarên rewşenbîrên kurd ên li ser çand, dîrok, edebiyat û folklorê kurdî jî zêde bûne. Wate li gorî ruhê wê serdemê, ji rojnameya *Kurdistanê* (1898-1902) heta weşanên wek kovar û rojnameya *Jînê* (1918-1920) yên berî damezrandina Komara Tirkîyeyê mijarên ziman, çand û folklorê bi awayekî berbiçav di nav rûpelên van weşanan de xuya dikin. Em dikarin bibêjin ku de pêwendiyê xurt heye di navbera geşedana nasnameya kurdî ya neteweyî û xebatên li ser çand û folklorê kurdî de.

Xebatên Kemal Fewzî jî divê em di vê çarçoveyê de bibînin. Fewzî wekî neteweperwerekî romantîk, hay ji erkên folklorê heye û ji bo xurtkirina nasnameya kurdî ya neteweyî hewl daye îspat bike ku folklorê kurdî heye û dewlemend e. Herwiha li gorî wî ji bo ku ji bîr nebin divê ev werin berhevkerin. Ew dixwaze ku rê li ber bêxwedîtîya folklorê kurdî bigire. Ji bo destpêkirina xebateke bi vî awayî belkî yek ji motîvasyonên wî ya herî mezin jî ev bû. Xaleke girîng jî ev e ku divê ev kereste ji aliyê kesên zana û pispor ve werin analîzkirin. Wî di warê berhevkerin, tomarkirin, wergerandin û weşandina çîrokên kurdî de bikaranîna rêbazên zanistiyê pêşniyaz kiriye. Her wiha li ser girîngiya xebatên berawirdkirinê jî sekiniye. Herçend nivîsên wî bi tirkî (osmanî) bin jî, em dikarin bibêjin ku wek metnên pêşeng ên modern, di warê xebatên folklorê kurdî de û nemaze ji bo edebiyata kurdî ya gelêrî, gelekî girîng in.

2. Kurtejiyannameya Kemal Fewzî

Malbata Kemal Fewzî wekî Hîzanîzade tînenaskirin. Ev malbat di sedsala 17. de ji gundê Qawnas a Hîzanê hatiye Bedlîsê. Ji ber vî yekê malbeteke qedîm û niştecih a bajarê Bedlîsê ye. Endamên malbatê bi piranî karên memûrtiyê kirine. Mezinê malbatê Huseyin Fewzî Efendî di dema osmanî de memûrtî kiriye. Wî li Bidlîsê xwendengeheke taybet a ji bo fêrkirina zimanê tirkî vekirîye.¹³ Kurê wî Reşîd Efendî li Bidlîsê demeke dirêj dadwerî kiriye. Çar zarokên Reşîd Efendî û Husniye Xanim hebûn: Şefîqa, Qadir, Kemal Fewzî û Ziya Wehbî. Xwişka wan Şefîqa, piştî zewacê li Diyarbekirê jiyaye. Qadir, mekteba Ruşdiyeyê xwendiyê

12 Bnr. Kurdiyê Bitlîsî, “Dehak Efsanesi”, *Jîn*, j.1., Stenbol, 1918; “Kürdler Münasebetiyle”, *Jîn*, j.2., 1918; “Kürdler Dair”, *Jîn*, j.13, Stenbol, 1919; “Kürdler İrani Değil midir?”, *Jîn*, j.18, Stenbol, 1919; M.M., (Mehmed Mîhrî) “Edebiyat-ı Kürdiyeden Bazı Numuneler-I-II”, *Jîn*, j.2, 7.; 1918-1919; Mehmed (Mehmed Mîhrî), “Edebiyat-ı Kürdiden Numuneler”, *Kurdistan*, j.1.; “Edebiyat-ı Kürdiye”, *Kurdistan*, j.2.,4.; M.M., (Mehmed Mîhrî) “Edebiyat-ı Kürdiden Bazı Numuneler”, *Kurdistan*, j.6., 1919; Law Reşîd, “Kürdlerde Durûb-i Emsal” *Jîn*, j.3-4-5-7-8, Stenbol, 1918; Hilmi (Hilmiyê Sêwregî) “Kürdlerde Durûb-i Emsal”, j. 14., 19., 24., 1919; Memduh Selimbegî, “Eyyam-ı Mahsusamızı Tesbit Meselesi”, *Jîn*, j. 16., 1919; “Kawe Yewm-i Mahsus-31 Ağustos”, *Jîn*, j. 25., 1919; “Kawe Hakkındaki Tarihi Fıkra”, *Jîn*, j.25.

13 Kurdiyê Bitlîsî, “Kürdistan’da Şehirler Sekenesi Türk müdür?” *Jîn*, (amd. M. Emîn Bozarslan), Weşanxana Deng, c.II., j.6., Uppsala, 1988, r. 338

û demekê mamostetî kiriye, piştî li emniyetê xebitiye û herî dawî li daîreya îcrayê wekî memûr teqawid bûye. Qadir Efendî navê kurekî xwe jî Kemal Fewzî daniye. Paşnavê malbatê niha Hizal e.¹⁴

Kemal Fewzî di sala 1891an de li Bedlîsê hatiye dunyayê.¹⁵ Ew biçûkê Qadir e û li Lîseyê Askerî ya Pangaltiyê (Pangaltî Mekteb-i Harbiyesi) xwendiyê. Di Şerê Cîhanê yê Yekem de milazim (teğmen) bûye. Li Yanyayê di Şerê Balkanan (1912-13) de jî ber ku birîndar bûye ew malûlen teqawid kirine. Piştî dest bi rojnamegeriyê kiriye. Kemal Fewzî nezewiciye. Ew di dema xwe ya Xwendîngeha Leşkerî de alîgirê rêxistina Îttihad û Teraqî bûye. Ji helbestên wî yên wê demê ev yek diyar dibe. Li gorî Malmîsanij, di helbestên wî de tesîra kesên wek Abdülhak Hamid, Ahmed Haşim, Faik Ali û Tefîk Fikret xuya dike.¹⁶ Li gorî çavkaniyên curbicur, endamê gelek komele û rêxistinên kurdî bûye û her wiha nivîsên wî di kovar û rojnameyên wek *Hetawî Kurd*, *Jîn û Kurdistan* de bi navên wek Kemal Fewzî, Hîzanîzade Kemal, K.F., H.K. belav bûne.¹⁷ Naveroka nivîsên wî li ser edebiyat, folklor, dîrok, mijarên civakî, siyasî û neteweyî ne. Wekî Özoğlu jî balê dikêşîne, Kemal Fewzî ligel ku li Ewropayê nexwendibû û jî çîneke zêde giregir nedihat jî di nav kadroyên siyasî yên kurdan de yek ji kesayetên awarte bû.¹⁸ Fewzî, piştî têkçûna Serhildana 1925an li Diyarbekirê hatiye darvekirin.¹⁹

Ziya Wehbî (1891-1968/69), ku biçûkê wan e, li Fakulteya Tibê ya Stenbolê (Mekteb-i Tibbiye) xwendiyê. Li gorî Zinar Silopî her du bira jî (Kemal û Ziya) endamên Komeleya Hêvî û Komeleya Tealî Kurdistan bûn. Zinar Silopî dibêje ku Ziya Wehbî di civîneke komeleyê de helbestên Ehmedê Xanî yên derbarê pesnê kurdan de xwendiyê.²⁰ Ziya Wehbî heta salên 1930yî li Nexweşxaneyê Gümüşhaneyê sertebîbî kiriye, lê piştî bi nexweşiya derûnî ketiye û hişê xwe winda kiriye. Ji ber rewşa wî ya tendurustiyê bi salan li cem kekê xwe Qadir Efendî maye.²¹

14 Ev agahî ji van çavkaniyan hatine wergirtin: Hin agahiyên derbarê malbatê de yek ji endamê malbatê jî Veysi Hizal hatine wergirtin ku kurê Qadir Efendî û neviyê Reşîd Efendî ye; Ji bo çavkaniyên din, bnr. Naci Kutlay, *İttihad Terakki ve Kürtler*, Weşanên Beybûn, Ankara, 1992; Malmîsanij, *Bitlisli Kemal Fevzi ve Kürt Örgütleri İçindeki Yeri*, Stockholm, 1993.

15 Malmîsanij pirtûkeke taybet li ser Kemal Fewzî nivîsiye, bnr: *Bitlisli Kemal Fevzi ve Kürt Örgütleri İçindeki Yeri*, Stockholm, 1993. (Ev tekane xebat e ku taybet li ser Kemal Fewzî hatiye nivîsin. R.P.)

16 Ji bo analizên li ser helbestên wî yên wê demê bnr. Malmîsanij, h.b., r. 18-41.

17 Ji bo hinekji van çavkaniyan bnr: Naci Kutlay, *İttihad Terakki ve Kürtler*, Weşanên Beybûn, Ankara, 1992; Malmîsanij, *Bitlisli Kemal Fevzi ve Kürt Örgütleri İçindeki Yeri*, Stockholm, 1993; Feqî Huseyn Sagniç, *Dîroka Wêjeya Kurdî*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, 2014; Seîd Verroj, "Roşinbîr û Têkoşerekî Evîndarê Welat", kovara *Bîr*, j.8, Stenbol, 2008; Hakan Özoğlu, *Dewleta Osmanî û Neteweperwerên Kurd*, (wer. Ali Karadeniz), Weşanxaneyê Kitap, Stenbol, 2012.

18 Hakan Özoğlu, h.b., r.167.

19 Malmîsanij, h.b., r.85.

20 Malmîsanij, h.b., r.16.

21 Li gorî Veysi Hizal, Ziya Wehbî di dema xwendekariya xwe de bi navê "Law Reşîd" di kovara *Jînê* de nivîsiye. (Di *Jînê* de bi sernavê "Kürdlerde Durûb-ı Emsal" rêzegotarek heye ku bi îmzeyê Law

Kemal Fewzî di *Jînê* de gotareke bi sernavê “Kürd Masalları” (Çîrokên Kurdî),²² çîrokeke bi sernavê “Altın Kâküllü Çocuk” (Lawikê Perçemzêrîn)²³ weşandine. Herwiha di jimareya 33. a *Jînê* de çîrokeke bi sernavê “Kürd Masalları” (Çîrokên Kurdî)²⁴ hatiye weşandin. Herçend di dawîya vê çîrokê de nav nehatibe nivîsîn jî ji şeweya nivîsîne diyar e ku ev jî ya Kemal Fewzî ye. Li gorî taybetiyên wan, em ê van gotaran jî hevûdu cuda analîz bikin.

3. Kemal Fewzî û Berhevkariya Çîrokên Kurdî

Gotara Kemal Fewzî ya bi sernavê “Kürd Masalları” wek destpêkeke teorîk e ji bo xebatên wî yên dûvdirêj ên li ser çîrokên kurdî yên gelêrî. Fewzî, dema ku têtîngên wek “masal”(çîrok), “efsane”, “esatir” (mîtolojî), “hurafe” (xurafe), “hikâye” bi kar anîne, cudahiya di navbera wan de rave nekiriye. Yanî wî ev têtîng gelek caran di şûna hev de bi kar anîne. Lê belê wî sernavêxebata xwe kiriye “Kürd Masalları”. Jixwe ji teşe û naveroka keresteyên berhevkirî jî diyar dibe ku ev “çîrok” in. Lewma em ê jî peyva wî ya “masal”ê wekî “çîrok” wergerînin.²⁵ Ev gotar jî du beşan pêk tê. Di beşa yekem de Fewzî qala kêmasiyên zanista dîrokê û rola efsaneyan ji bo ronîkirina dîroka neteweyan a serdemên seratayî dike. Lewra li gorî wî hîn jî rêbazên zanistî (ilmi usûl) ji bo vê yekê têtîng nakin:

“Ligel ku her netewe xwedî dîrokeke bi serê xwe ye jî, hin efsane jî hene ku di dilqê perdeyeke xiyalê de bi awayê çîrokê têtîng veguhastin û vegotin ku ji dûrî sînoren diyar ên dîrokê, aîdê bûyerên serdemên dêrin ên berî dîrokê ne. Eger ev efsane dîsa ligel lêkolîneke zanistî ya hûr û kûr, bi awayekî zincîreyî bi hevûdu bêtîng girêdan û bi vî awayî bêtîng lêkolan, teqez dê derfet çêbe kubi saya van dê rastiyên dîroka seratayî ya wê neteweyê ku di bin perdeya guman û xumamê de weşartîne aşkere bibe. Heta îro nikare bê îdîakirin ku rewşên seratayî yên tu neteweyekê li gorî rêbazên zanistî û bi awayekî diyar hatibe kişîfîkirin.”²⁶

Wekî Dorson jî amaje pê kiriye, hinek akademîsyen û lêkolîner vê yekê xweş dibînin ku keresteyên folklor û jiyana gelêrî werin bikaranîn ji bo ronîkirin û

Reşîd hatine nivîsîn. Di xebateke din de em ê li ser vê gotarê rawestînin. Lê belê halê hazir di vî warî de belgeyeke qetî tuneye. (R.P.)

- 22 Kemal Fewzî, “Kürd Masalları”, *Jîn*, (amd. M. Emîn Bozarşlan), Weşanxana Deng, c.V., j. 22., Uppsala, 1988, r. 933-935. (Ev gotarên Kemal Fewzî hemû bi tirkî ne. Mîna ev li ber metna xwerû û ligel latînzekirin û wergera M. Emîn Bozarşlan wergerandine kurdî-R. P.)
- 23 *Jîn*, (amd. M.Emîn Bozarşlan), Weşanxana Deng, c.V., j.22-23-24., Uppsala, 1988. Ev çîrok di sê jimareyên kovarê de weşiyane. Di jimareya 22.an de bi sernavê “Altın Kâküllü Çocuk”, di jimareyên 23. û 24. de bi sernavê “Altın Kâküllü Oğlan” weşiyane, lê yek çîrok e.
- 24 Ev çîrok di jimareya 33. a *Jînê* de belav bûye, lê belê serê çîrokê di jimareya beriya wê de (j.32) ye. Ji ber ku di bin sernavê gotarê de nivîsiye “dewama jimareya borî û dawî”. Kemal Fewzî, “Kürd Masalları”, *Jîn*, j. 33., Stenbol, 1920., r.4.
- 25 Ji bo nîqaşên li ser peyva “çîrok”ê bnr. Ramazan Pertev, *Zarok û Çîrok*, Weşanên Doz, 2009, Ste - bol, r. 89-93.
- 26 K. Fewzî, h.g., r. 933.

jinûveavakirina serdemên dîrokê yên windabûyî. Xebatên birayên Grimm ji bo vê yekê wek nimûne nîşan dide. Fewzî dibêje mirov nikare qîma xwe tenê bi dîtînen dîroknasan bîne. Lewra ew dikarin di hin waran de xwedî nêrînen subjektîf bin:

“Piraniya bûyerên dîrokî rasteqîneyên mitleq nîşan nadin. Di çavênîyêndîroknûsekî ên şexsî û subjektîf de, di raman û lêkolînen wî yên şexsî de û di nêrînen wî yên girêdayî hîpotezan de mirov bibêje rasteqîneyeke mitleq heye, ev tê wê wateyê ku mirov piranîbûna rasteqîneyan qebûl dike. Lewra aşkere ye ku nêrînen curbicur li ser bîngêhen cuda cuda ne, an jî ji heman bîngêhê piştî veqetiyane li ser hin şaxan...”

Piştî navên hinek dîroknasan bi bîr tîne ku yek ji wan Fustel de Cologne ye. Walter Benjamîn derbarê dîroknas Cologne de anektodeke wiha neqil dike: “Dîroknasê ji Fustel de Cologne dibêje ku ez dixwazim çerxeke dîrokê ji nû ve bijîm. Cologne şîretêkê lê dike dibêje, zanînen xwe yên derbarê rûdanên dîrokê de bi temamî dayîne aliyekî.”²⁷ Ev anekdot ji bo fehmkirina hinek fikrên Kemal Fewzî girîng e. Di dewama nivîsê de, Fewzî fikrên wan ên derbarê zanista dîrokê de vedibêje:

“Li gorî zana û ramangerên dîrokê yên rasteqîne û yên wekî Kîzo, Tyer, Saînt Sîmon, Fustel de Cologne²⁸, dîrok qîma xwe tenê bi peyitandina gotegot û jêgiran nayîne; dixwaze rêza bûyeran û sedemên wan ên pêşî jî derîne holê û vekole. Yanî dîrok lêdikole ku neteweyek çî bûyer hatine seran, pîvana ketin û rabûna wê, qîmet û girîngiya wê ya di tîkiliyên navneteweyî de, rêgezên wê yên neteweyî, binyada civakî, qabiliyeta xweahengkirina şertên hawirdorî û rewşên wekî din gelo sedemên pêşî û pêkarên felsefî çî ne.”²⁹

Di dawiyê de beşê de tîkiliya dîrokê bi arkeolojî û cografayê re berawird dike. Fewzî zanista dîrok, arkeolojî û cografayê wek xwişk û hevrêyan dibîne û kêmasiyan wan dibêje. Li gorî wî dîrok hîn zarokeke naşî ye, arkeolojî hîn cenîn (embriyo) e. Herçî cografya ye ew jî dayika pîr a dîrokê ye û mixabin wê di arîkariya dîrokê de gelekî timakarî kiriye. Fewzî dibêje ku di dahatûyê de lêkolînen dîrokê pêş bikevin û hinek rewşên seratayî yên neteweyan aşkere bûn, hingê dê bê fehmkirin ku di naveroka gelek efsaneyan de rastiyên seratayî hene.

Bi kurtayî baweriya Fewzî ev e ku ji bo neteweyekê dîrok çiqas girîng be, mîtolojî jî ew qas girîng e. Kesên ku bixwazînrastiyên neteweya xwe fehm bi-

27 Walter Benjamin, *Son Bakışta Aşk*, (wer. Nurdan Gürbilek), Weşanên Metis, Stenbol, 2012., r. 42.

28 Fustel de Cologne (1830-1889): Dîroknasê Fransî ye ku li gorî wî divê dîrok ji çavkaniyên yekemî, bi awayekî objektîf û bêlayan were vekolîn. Bnr. jêrenota wergerê (Nurdan Gürbilek), Benjamin, a.g.e., s. 42.

29 K. Fewzî, h.g., r. 934.

kin divê bi qasî dîrokê, bi efsane û çîrokên wê neteweyê jî mijûl bibin. Efsane û çîrok, rastiyên veşartî nişanî me didin. Li gorî wî eger mirov li efsane û çîrokên neteweyekê binêre mirov dê bikare hin rastiyên dîrokî yên serataiyê yên wê neteweyê ronî bike.

3.1. Hewldana Vejandinê: Berawirdiya Mîtolojiya Kurdî ligel “Yên din”

Fewzî, di beşa duyem a vê gotarê de analîzeke berawirdiyê di navbera dîrok û efsaneyan de dike. Li gorî wî, çawa ku hin netewe ji aliyê ziman, civak û dab û nerîtan ve dişibin hevûdu, herwiha ji aliyê efsane, çîrok û baweriyên ve nuqteyên wan ên hevpar hene:

“Efsane, ne wek dîrokê bi temamî xwedî yek taybetiyê ne. Çawa ku hin netewe ji aliyê ziman, rewşa civakî û adetên civakî ve dişibin hevûdu, her wiha çîrokên wan jî dişibin hevûdu. Ev jî nîşan dide ku hemû mirovatî ji heman kokê ve peyda bûne û veqetiyane li ser şaxên curbicur. Ji ber vê yekê tu efsane nîne ku ne melez be.”³⁰

Wisa xuya dike ku Fewzî, di bin tesîra xebatên entelektuelî yên Rojavayî de ye. Herwekî tê zanîn ji bo birayên Grimm, çîrok û efsaneyên gelêrî, bermayeyên mîtolojiyê hevpar û şertên taybet in ji bo famkirina pêkhatina cudahiya di nav gelan de. Ji ber vê bi piranî ew li ser berhemên çandî yên devkî sekinîne. Li gorî wan ev berhemên folklorî, berhemên mîrasa çanda hevpar in. Berhemên devkî, di demên pir kevin de ji aliyê bavûkalên hevpar ve derketine holê. Mirov dikare bi rêya wan têkilî û pêwendiyên neteweyan ên niha derxîne holê.³¹

Fewzî amaje bi wê yekê dike ku di nav neteweyên curbicur de gelek çîrok û efsane hene ku naveroka van ji gelek aliyên ve dişibin hev. Bonimûne efsaneyên ereb û farisan, ereb û yûnanan, yûnan û kurdan nêzî hev in. “Titan” di efsaneyên yûnanan de çî bin, “Dêwên Heftserî” jî di yên kurdan de ew in. Lê belê ne ku kurdan, ev ji wan wergirtiye, ev encama danûstendineke siruştî ye, lewra ji ber ku kurd Rojhilatî ne, neteweyê hîn qedîm e. Fewzî li vir hinekî xwe bera nav qada xebatên folklorê ya berawirdî daye:

“Wekî ku gelek efsaneyên ereban ji xurafeyên³² eceman îlham girtine, mîtolojiya yûnanî ya dêrin ku îro di edebiyata erebî de di cihên bala de ye, tê de gelek xurafeyên Rojhilatê hene. Jixwe ‘Titan’ên ku di xurafeyên yûnanan de hene ku rojhilatî ne, ew çî bin, ‘Dêwên Heftserî’ yên di çîrokên kurdan de jî her ew in. Em dikarin bibêjin ku xurafeyên kurdan, ji ber ku rojhilatî ne, ji yên din qedîmtir in û bêguman îlhama xwe jî, ji wan negirtine. Çêdibe ku di navbera wan de aliyên hevpar hebin. Lê belê ne ku kurdan jî ta ji serdemên pêşî de hin tişt nedinasîn û bi hin tiştan bawer nedikirin. Helbet ‘Kea’, ‘Rea’, ‘Hîra’, ‘Apollon’, ‘Mînrew’, ‘Zeûs’ û hwd. ên wan jî hene. Lê ya

30 K.Fewzî, h.g., r. 934.

31 Yıldırım, K., Perteve, R., Aslan, M., h.b., r. 43.

32 Xurafe: Bi Osmanî tê wateyên wek “baweriyên gelêrî, efsane û çîrokên bêbingeh”

girîng ev e ku divê mirov van ji xurafeyên kurdan derxîne û dayne pêş çavnêriya lêkolînê ya zanistê...”³³

Diyar dibe ku Fewzî li hember hinek îdfiyan hewl dide îspat bike ku folklor û mîtolojiya kurdan jî hene û kurd di vî warî de ji yên din ne kêmtir in. Divê ev mîtolojî bi awayekî zanistî were vekolîn, yanî daxwaza vejandinê heye. Fewzî amaje bi mîtolojiya kurdî ya berê Îslamiyetê jî dike:

“Gelek kesên ku dijberî me ne îdfia dikin ku xurafeyên me tunene û yên hene jî piştî Îslamiyetê pêk hatine. Kurdê ku dinê xwe wek bi awayekî neteweyî pejirandiye, çawa dibe ku xurafeyên xwe bi çarçoveyêke dinî û ne neteweyî tîne holê! Bi rastî jî ev cihê daxê ye ku divê li ser bê fikirîn.”³⁴

3.2. Bêxwedîtiya Folklorê Kurdî û Bikaranîna Rêbazên Zanistî

Kemal Fewzî xemgîniya xwe yali ser jibîrkirin û windabûna efsaneyên kurdî nîşan dide. Behsa ihtimala varyantên çîrokan dike, dibe ku li hin deverên Kurdistanê bi awayekî cuda bîr gotin û vî yekê normal qebûl dike. Piştê jî rêbaza xwe aşkere dike. Di dema berhevkerîna de ew tu destkariyan li van çîrokan nake û çawa bibihîze, ew ê jî bi wî awayî tomar bike:

“Wek her tiştên wê, wan efsaneyên rind û şîrîn ên vî neteweya bêçare jî di bin xwe-liya jibîrkirinê de mane. Ez tiştên ku dibihîzim, bêyî ku tiştêk ji xwe lê zêde bikim bi wî awayî vediguhêzînim. Ne dîrî ihtimalan e ku ev efsane di demên cuda de û li deverên cuda teşe guhertibin. Heman çîrok li deverêke kurdan bi awayekî din dikare bê vegotin. Piştî ku bîngê yek bin, di teferûatan de tu mehzûr nîne.”³⁵

Bi qasî ku tê fehmkirin, wî ev çîrok jî devên pîrejinan ên li gundên Kurdistanê berhev kirine. Yanî wî “xebateke meydanî” kiriye. Fewzî dixwaze ku xwendevan jê bawer bikin û dilê wan rihet be, lewma kesên çavkanî yên vebêjên çîrokan in, dide nasîn û ji bo kesên arîkar li ser navê “kurdîtî” yê spas dike. Diyar e li vir “kurdîtî” amaje bi nasnameyêke neteweyî ya kolektîf dike:

“Bila xwendevanên min bawer bin ku ez van efsaneyan li gundên wêran ên kurdan, ji devên pîrejinan li ser tendûran bi dilxweşî guhdarî dikim û bi zimanekî hêsan û fehmbar werdigerînim tirkîya îro. Di vî warî de ji dîr jî nêzîk herçî kesên ku arîkariya min kirine li ser navê kurdîtîyê ez spasîyên xwe pêşkeşî wan dikim.”

Em dizanin ku wê demê ne tenê Kemal Fewzî çîrokên kurdî berhev di-kir, kesên wek Ziya Gökalp, M. Fuad Köprülü jî karên berhevkarîya çîrokan û keresteyên folklorê yên wekî din dikirin.³⁶ Ziya Gökalp ku berê li ser çand û

33 K.Fewzî, h.g., r. 934.

34 K.Fewzî, h.g., r. 935.

35 K.Fewzî, h.g., r. 935.

36 Erhan Aktaş, “Mehmet Fuat Köprülü’de Folklor ile Halk Edebiyatı Algısı ve Bunlar Üzerine Ya - tığı Çalışmalar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/1, 2013, r.151-172.

zimanê kurdî dixebitî³⁷, paşê berê xwe dabû berhevkerina keresteyên folklorî yên tirkî. Derbarê rêbazên berhevkerina çîrokên de jî çend gotarên wî hene.³⁸ Li gorî ku İlhan Başgöz neqil dike: “Di serê sala 1912yan de Ziya Gökalp ne tenê bi berhevkeriya çîrokên gelêrî mijûl dibû, herwiha ji bo ku di nav zarokan de hestên neteweyî belav bike, wî ev çîrokên gelêrî dikire teşeya helbestkî û ew wek çavkaniya îlhamê bi kardianîn. Hinek serpehatiyên Dede Korkut ên helbestkî jî di çarçoveya van xebatan de bûn ku wî dixwest bi vana destaneke neteweyî saz bike.”³⁹ Gökalp di nameyeke xwe de ji Fuad Köprülü re wiha nivîsiye:

“Ez li vir (Diyarbakir) çîrokên gelêrî berhev dikim. Hêvî dikim ku wan di *Küçük Mecmuayê* de biweşînim. Herwiha ez ê baweriyên gelêrî jî berhev bikim. Em li Diyarbakirê stranên antik ên gelêrî jî berhev dikin. Herwiha ez li ser eşîrên tirk, ereb û kurdan jî lêkolînên etnografîk dikim û hêvî dikim ku muzeyeke biçûk a etnografîyê ava bikim.”⁴⁰

Kemal Fewzî di dewama gotarê de hêvî, daxwazî û gazindên xwe dike. Ji vê xebatê çend armancên Fewzî hene. Yek, dixwaze hebûna çand û nasnameya kurdî di nav van keresteyên folklorî de îspat bike. Dudu, dixwaze bila berhemên folklorî kurdî jî aliyê kesên pispor ve bi awayekî zanistî bîn vekolan, da ku qîmeta wan derkeve meydana. Sisê, ew dixwaze ku rê li ber bêxwedîtîya folklorî kurdî bigire. Li gorî tespîtên wî hinek kes berhemên folklorî kurdî diguherînin, wek “Dede Korkut” navên din li wan dikin û bi vî awayî dikin malê xwe.

“Bi qasî ku ez bizanim û bikarim, ez ê efsaneyên kurdan di rûpelên *Jînê* ên birûmet de li ber çavên însaf û lêkolîna zanayên mîtolojiyê daynim. Belkî di van nivîsaran da, bêînsafîya wî nankorê Diyarbakirî jî derkeve meydana; wî nankorê ku efsaneyên kurdî yên xweş ên Diyarbakirê guhartine û xistine şiklê çîrokên Dede Korkut.”

4. Vekolîna Çîrokên Kemal Fewzî

Di vê beşê de em ê çîrokên Kemal Fewzî ji aliye teşe û naverokê ve vekolînin. Ji ber ku wî ev çîrok bi tirkî-osmanî nivîsîne, pêşî em ê kurteyên wan bidin û piştre jî vekolînin.

4. 1. “Lawikê Perçemzêrîn”

Kemal Fewzî di *Jînê* de çîrokeke bi sernavê “Altın Kâküllü Çocuk” (Lawikê Perçemzêrîn) weşandiye. Fewzî bê ku agahiyekê bide, yekser dest bi çîrokê ki-

37 Ji bo agahiyên firehtir, bnr: Rohat, *Ziya Gökalp'in Büyük Çilesi Kürtler*, Weşanên Fırat, Stenbol, 1992, r.124-125.

38 Bnr. Ziya Gökalp, “Usullere Dair: Halkiyat I. Masallar”, *Küçük Mecmuası*, 1922; “Masallar Nasıl Toplamalı?”, *Halk Bilgisi Mecmuası*, 1928.

39 Vgz. İlhan Başgöz, “Türkiye’de Folklor Çalışmaları ve Milliyetçilik”, (wer. Serdar Uğurlu), *Turkish Studies*, 6/3 Summer, Türkiye, 2011, r.1538.

40 İlhan Başgöz, h.g., r.1539.

riye. Lewma wek dever û çavkanî derbarê vê çîrokê de tu agahiyek li ber destên me tune. Çîrok bi zimanê tirkî hatiye nivîsîn, lê çîrokeke kurdî ya gelêrî ye.

4. 1. 1. Kurteya Çîrokê

Me ev çîrok bi kurteyî wergerande kurdî. Kurteya wê bi vî awayî ye:

“Padişahê pîr ligel ewqas dewlemendiya xwe ku xwediyê mal û mil, koşk û xezîneyan e, ji ber ku zarokê wî tune, pîr bi êş û xemgîn e. Lewra piştî mirina wî ne diyar e dê ev tac û text di destê kê de bimîne. Rojekê derwêşek tê balê ku xwedî kiramet e. Jê re dibêje dê sala bê sê kur ji te re çêbin, lê divê tu yekî ji wan bo min bihêlî. Padişah sond dixwe û dibêje eger gotinên te rast derkevin ez ê yekî ji wan bidime te. Lê piştî ku birastî jî sê kurên padişah çêdibin, ji ya xwe vedigere û naxwaze kurekî xwe bi wî de. Dema ku zarok dibin çar salî derwêş îcar bi dizîka tê û yê wan ê jêhatî direvîne dibe şikefta xwe ku koşkeke çil odeyî tê de ye. Derwêş mirovekî xerab dertê, divê zarok bi dorê li ber axurê li heywanan binêrin û herwiha divê timî bi ya wî bikin. Herwiha zilmê li heywanên xwe dike, goşt dide ber hespan, giya dide ber seyan. Şahzadeli rêya revê digere. Ji ber ku qenciye li hespekî Derwêş dike, hesp ji bo revê arîkariya wî dike û jê re dibêje here wê mifteyê bi dîwar ve ye rahêla deriyê pêşî ya koşka çil odeyî veke, perçemên xwe li ser wê kaniyê bişo ku zêr jê diherike (diyar e navê çîrokê ji vir tê-R.P), ji odeya duyem qalibekî sabûn, ji odeya sêyem şeyekî hesinî bigire, ji odeya çarem ji kaniya şîn cêrekî avê dagire, piştî were du mûyan ji teriya min bikişîne, hefsarên min têxe sitûyê xwe, tu dê bi saya vana xelas bibî. Piştî tu xelas bû, kengî tu ketî tengasiyê van herdu mûyan bide hevûdû ez ê werim hawara te. Şahzade tiştên ku hesp jê re dibêjin yek bi yek tîne cih û bi vî awayî xwe ji destê Derwêş xelas dike. Kengî belayek tê serê Şahzade, ew herdu mûyan dide hevûdu û hesp tê çî tiştê bivê jê re tîne. Piştî gelek qeza, bela û serpêhatîyan, ji nav sê keçên Şahê Îranê bi ya biçûk re dizewice. Lê ji ber ku ew ne di hunkifê Şah de ye, kêfa wî qet ji vî zavayê xwe re nayê. Piştî demekê Şahê Îranê nexweşiyêke bêderman dikeve. Dermanê wî şîrê şêr di eyarê şêr de ye. Herdu zavayên din dikin nakin bi kêrî tiştêkî nayên. Şahzade jê re şîrê şêr di eyarê şêr de tîne û Şah baş dibe. Li ser vê yekê û Şah ji tac û textê xwe dispêre wî.”

Di çîrokê de demeke diyar û navên lehengan ên taybet tune. Navên lehengan bi vî awayî ne: “Padişahê Pîr”, “Derwêşê Rîsipî”, “Şahzadeyê Ciwan”, “Keçika Biçûk”, “Lawikê Perçemzêrîn”, “Cotkarê Nankor”, “Şahê Îranê”, “Keça Şah a Biçûk”, “Pîrêmêrê Rîsipî”.

4. 1. 2. Motîfên Edebiyata Gelêrî di Lawikê Perçemzêrîn de

Di çîrokê de gelek motîf û bûyerên derasayî hene. Em dibînin ku çîrok ji aliyê motîfan ve gelekî dewlemend e. Em dikarin gelek ji van motîfan li gorî Îndeksa Motîfên Edebiyata Gelêrî ya Stith Thompson vekolînin. Wek Bedran Hîkmet amaje pê dike, di destpêka gelek vegotinên gelêrî de temaya “derd an kêmahiyek”ê dertê pêş me. Yanî padişah an qral, li ber mirinê ye lê tu kesekî li

dû wî nîne ku li mîras an qraltiya wî xwedî derkeve. ⁴¹ Di serê vê çîrokê de jî em heman motîfê dibînin. Padişah pîr bûye, ji ber ku zarokê wî tune, ketiye nav derd û kulan, lewra tac û textê wî dê bêxwedî bimîne.

Di çîrokê de Derwêş yekî xwedî kiramet e, ji nişka ve xuya dibe û ji nişka ve winda dibe. Dikare bifire û çî xwarin bixwaze peyda bike. Niyeta mirovan fehm dike û fikrên wan dixwîne. Di çîrokê de hesp goşt dixwin û se giya dixwin. Goşt diaxive. Dema ku Derwêş bang dike dibêje tu li ku yî? Dibêje vaye ez di nav rêviyên pisîkê de me. Gava ku Şahzade ji ber destên Derwêş direve diçe cem cotkarekî, li zeviya wî li ber teneyan dimîne. Cotkar dibîne ku şûv zû xelas dibe û tene berî wextê xwe şîn dibin. Herwiha wek “Şîrê şêr di eyarê şêr de” motîfek heye ku di gelek vegotinên kurdî yên gelêrî de derbas dibe.

Hinek ji van motîfan ku me tespît kirine bi vî awayî ne:

Ajelên arîkar:

Hesp: Diaxive, arîkariya şahzade dike, şîretan li wî dike.

Şêr: Wekî mirovan diaxiveû tevdigere, xemgîn dibe, arîkariyê dike.

Eşyayên Efsûnî:

Goşt: Diaxive.

Sabûn: Dema ku li erdê dikeve her der dibe cemed.

Şeyê hesinî: Her der dike bi dirî û sitrî.

Cêrê avê: Demali erdê dikeve dişikê, ummaneke mezin çêdibe.

Mûyên teriya hespê: Dema ku li hev dikevin, hesp tê hawara Şahzade.

Jimareyên Formel:

Sê: Sê bira, sê xwişk, sê zava

Çil: Çil mifte, çil derî, çil ode.

Pîremêrê Zana:

Pîrê Rîspî: Dema ku Şahzade li dû şîrê şêr digere, pîrê rîspî di serê gir de dertê pêşiya wî, şîretan lê dike û arîkariya wî dike.

4. 2.Çîrokeke din: (Eyşo û Dêmarî?)

Di *Jînê* de çîrokeke din jî bi sernavê “Kürd Masalları” (Çîrokên Kurdî) hatiye weşandin. ⁴² Ev çîrok di jimareya 33. de belav bûye, lê belê serê çîrokê di jimareya beriya wê de (j.32) ye, lewra di bin sernavê gotarê de nivîsiye: “dewama jimareya borî û dawî”. Heta niha li ser vê gotarê xebat nehatiye kirin. Di dawiya vê gotarê de me metna temam a latînzekirî wekî pêvek nîşan daye. Wekî me li jorê jî nivîsî, herçend di dawiya vê çîrokê de navê nivîskar nehatibe nivîsîn jî ji

41 Bedran Hikmet, “Li gorî Teoriyên Nûjen Nêrîneke Giştî li ser Folklorê Kurdî”, *Edebiyata Kurdî ya Gelêrî-I*, (ed. Ramazan Perteve), Avesta, Stenbol, 2015, r. 90.

42 “Kürd Masalları”, *Jîn*, j. 33., Stenbol, 1920., r. 4.

şêweya nivîsîne diyar e ku ev jî ya Kemal Fewzî ye. Niha tenê em ê li gorî çîroka nîvco hinekî analîzan bikin:

Ji naveroka çîrokê mirov dikare navekî wiha lê bike: “Eyşo û Dêmarî”

Di vê çîrokê de jî agahiyên derbarê dem û herêm de tunene.

Kurteya metna çîrokê a li ber destên me ye bi vî awayî ye:

“Çîrok li ser dek û dolabên dêmariyekê ye. Ev dêmarî gelek zilm û zordariyê li ser Eyşoyê dike ku ne keça wê ya heq e. Ji ber ku Şahzade ji xwe re Eyşoyê ecibandiyê û xwestiyê pê re bizewice, hesûdîyan dike çima ku keça wê ya heq Fato nebiriye. Beriya ku berbû werin Eyşoyê ji mal bibin, dêmarî diçe serçavên Eyşoyê bir rengê reş boyax dike û di hundirê tenûrê de vedişêre. Keça xwe ya heq Fatoyê jî xweşik dixemilîne û serçavê wê digire dide ber dîwar da ku berbû werin wê bibin. Lê dîkekî sor plana wan xera dike û diçe ser tenûrê bang dike dibêje: Eyşe di tenûrê de ye, ya li ber dîwar Fatma ye. Li ser vê yekê rastî dertê meydanê û ew ji xwe re Eyşoyê dibin. Lê dêmarî dev ji dek û dolabên xwe bernade û piştî hefteyekê kudi ser bûkaniya Eyşoyê re diçe, wê bangî malê dike ji bo mêvantiyê. Eyşo diçe û dêmarî dixwaze serê wê bişo. Eyşo qebûl dike. Dêmarî dema ku serê wê dişo kulmeke derzî bera nav porên wê dide. Ji ber êşa derziyan dibe hawar hawara Eyşoyê û rebenê di carekê de dibe çûkek û difire diçe. Piştî ku ev çûk li gelek deveran difire, diweste û li baxçeya mala gorima xwe datîne li ser şitleke gulan. Dest bi vîçe vîçe dike û dixwîne: “ez gulek li ser şitla gulê me, Şahzade bilbilê min e, di nav porên min de kulmek derzî, digirim li çol û diyaran, demekê ez jî Siltan bûm, lê niha bê cih û war im”. Çawa wisa dibêje deng diçe gorimê û ew fehîm dike ku ev çûk kî ye. Di cih de diçe ba birayê xwe Şahzade û bi hev re diçin binê şitla wê darê, wê zeft dikin. Çawa derziyan ji nav porên wê derdixin, di cih de dibe insan û wek halê xwe yê berê. Ew û Şahzade digihên hev û jiyanê bextewar dijîn. Herçî Dêmarî û Fato ne, roja dîtir, ew bi awayekî şilfîtazî, bi porên xwe hatibûn girêdan bi teriyên cotek hespan ku ji aliyê cotekereb dihatin qemçokirin û cotek kûçikên qelew jî bera wan didan.”

Di vê çîrokê de jî gelek motîf hene:

Dêmarî û xerabiyên wê di vegotinên gelêrî de temayeke berbelav e. Herwiha gelek caran dêmarî û keça wê, motîfên cewî ne ku hevûdu temam dikin.

Keça dêmariyan bi piranî nexweşik in û nayên ecibandin. Di vê çîrokê de jî mar di laşê Fatoyê de hene.

Dîkê sor arîkariya Eyşoya reben dike. Li vir dîk wek “ajelê arîkar” e.

Eyşo di carekê de dibe çûk, piştîre dîsa dibe mirov. Dilq guhertin an têperbûna di nav mirov û ajelan de parçeyek ji motîfên mîtolojîk in ku xwe di çîrokan de parastine.

Digel ewqas neheqî, zilm û zordariyan Eyşo digêhe mirada xwe û Dêmarî û keça wê Fato, cezayên xwe dibînin. Yanî encama bextewar.

Wiha xuya dike ku Kemal Fewzî xebata xwe ya li ser berhevkarîya çîrokên

gelêrî domandiyê. Lê belê ji ber ku hemû jimareyên *Jînê* ne li ber destên me ne, em nikarin agahiyeke zêdetir bidin.

Encam

Mijara vê lêkolînê li ser çend xebatên Kemal Fewzî yê folklorê kurdî bû. Li vir me xwest ku pêwendiya hevedemîbûna xebatên folklorê û geşedana nasnameya neteweyî, di nav xebatên Kemal Fewzî de vekolîn. Me di vê gotarê de çîrokeke wî latînzê kir, ji hinek aliyên ve tehlîl kir û di pêvekê de weşand ku heta niha çî xebatek li ser nehatibû kirin.

Ji analîza nivîsên Kemal Fewzî diyar dibe ku ew di bin karîgeriya hizrên Rojavayî û xebatên rewşenbîrên osmanî de maye. Handêrên wî yê ji bo van xebatan hişmendiyê wî ya netewetiyê romantîk e. Wî bi van xebatên xwe hewl daye ku dewlemendiyê folklorê kurdî îspat bike û amaje bi hebûna nasnameya kurdî ya neteweyî bike. Wî di warê berhevkerin, tomarkirin, wergerandin û weşandina çîrokên kurdî de bikaranîna rêbazên zanistiyê pêşniyaz kiriye. Her wiha li ser girîngiya xebatên berawirdiyê jî sekiniye. Ji bo ku ev keresteyên folklorî ji bir nebin, wî xebatên meydanî kirine. Wî xwestiyê ku ev kereste ji aliyê kesên zana ve werin analîzkirin.

Di nav xebatên wî de çend kêmasiyên ku me tespît kirine bivî awayî ne:

Di warê bikaranîna wî ya termînolojiyê de tevliheviyek heye. Wisa xuya dike ku Fewzî zêde cudahî nexistiyê navbera hinek têgînên wek “masal” (çîrok), “efsane”, “esatir” (mîtoloji), “hurafe” (xurafe), “hikâye”. Gelek caran ew di şûna hev de bi kar anîne. Fewzî çîrokên kurdî bi zimanê xwerû yanî kurdî neweşandine, çîrokên ku guhdarî kirine wergerandine tirkî. Ligel ku ev yek, bi endîşeya îspatkirina hebûn û qedîmiya çand û folklorê kurdî ji bo tirkî be jî ev rêbaz bi pirsgirêk e. Lewra xwendevan an lêkolîner dê nikaribin çîroka xwerû û ya wergerandî berawird bikin. Ji aliyê din ve, derbarê çavkaniyên xwe de, ji bilî “pîrejinên li ser tendûran” tu agahî nedane. Diviyabû ku navên kesên çavkanî nîşan bida û herwiha derbarê navê herêm, dever, temen û perwerdeya wan de hinekî agahî bidana an kunyenameyek nîşan bida. Lê belê ji xebatên wî jî diyar dibe ku Kemal Fewzî yekem ji wan kurdan e ku bi hişmendiyê neteweyî, ji bo geşekirina nasnameya kurdî, li ser folklorê kurdî nemaze jî di nav qada edebiyata kurdî ya gelêrî de xebatên girîng kirine. Lewma ji bo edebiyatnas û folklornasên kurd ên roja me, ev xebatên Fewzî metnên pêşeng ên modern in.

PÊVEK:**Kürd Masalları^{43*}**

(Geçen nüshadan mabad ve hitam)

“Üvegi [üvey] ana kıskançlığından ne yapacağını şaşırmişti. Eyşo'nun yüzünü siyahlara boyadı. Zavallı kızı tandırda gizledi. Öz kızı Fato'yu iyice süsledi, divara dayadı. Güvegi [güveyi] halkı gelini almaya geldiler. Daha kapudan içeri girince ordaki kırmızı horozun tandır başına giderek seslendiğini gördüler:

-Yüzü siyaha boyanan Ayşe buradadır. Alnından yılanlar uzanan Fatma di-vardadır.

Ortalığı bir sükût ve şîphe sardı. Horozun bu suretle ötüşü sahih midir? Diye Şehzadenin annesi duvardaki gelinin yüzünden nikabını kaldırdı. Ne gör-sün aman yarabbi! Alnının ortasından, burnunun ucundan, çenesinin altından, yanağının üstünden sallanan uzun uzun yılanlar!

Üvegi ananın hıyaneti, hilesi artık anlaşılıyordu. Dernek halkı Eyşo'yu tandır-dan çıkardılar, süsleyip saraya götürdüler...

* * *

Gelinliğinin ilk haftasından sonra üvegi ana, kızı Eyşo'yu tuzağa düşürmek için davet etti; kızıdan intikam alacak, ne yapuyapuyup ille muradına erdirmeyecekti. Kız, bu davete icabet etti, Üvegi ananın, “Kızım soyun da seni yıkayayım!” yollu teklifini ret edemedi. Eyşo soyundu, güzel pembe tenini cadı validesinin büyülü ellerine teslim etti. Üvegiana kızın başını tararken bir deste büyük iğneyi birden saçları arasına sokarak gömdü. Eyşo iğnelerin ağrısından bir tek ah çeker çekmez bir kuş olmuş, pencereden uçup gitmişti. Üvegi ana maksadına ermiş bir aşığın maşuku elinden kaçırılmıştı.

Denizler aşan, dağlar aşan, gökler aşan başı dikenli kuş, hiçbir yerde karar kılamadı. Nihayet yorgunluğunu görüncesinin bahçesinde dindirebildi. Seher vaktiydi. Pınarlar hakimesinin Eyşo'yu altın çeşmeler başında yâd ettiği dem-lerdi. Kız görüncesinin penceresine nazır bir gül dalına konmuş ötüyordu:

Gül dalında bir gülüm
Şehzadedir bülbülüm
Başımda deste iğne,
Saldı beni engine

43 * “Kürd Masalları”, *Jin*, j. 33, Stenbol, 1920, r.4.

Di latînzekirina vê metnê de ji bo arîkariya mamoste Malmîsanîj gelekî spas ku wî ev metin xwend û hinek der sereast kirin. (R.P.)

Sultan idim bir zaman;
Şimdi yuvasız bir can!

Görümce işi anladı, hemen koşup kardeşine haber verdi. Hep birlikte bahçeye indiler. Gül dalındaki bülbülü yakaladılar. Başındaki iğneleri çıkardılar. Kuş silkinip insan olmuş, şehzade kaybettiği sultanına kavuşmuştu. Sarıştılar, koklaşarak ağlaştılar. Eyşo, anasının hıyanetini ye'sengizhayatınmanlattı.

Ertesi gün bir çift yağız atın kuyruklarına, bir çift üryan kadın saçlarıyla bağlanmış, bir çift Arab o atları kamçılıyor, bir çift gürbüz köpek arkadan onları takip ediyordu. Bunlar üvegi ana ile üvegi kızı idi. Eyşo muradına ermiş, üvegi ana kızıyla cezasını bulmuştu.

Hitam

ÇAVKANÎ

Aktaş, Erhan. "Mehmet Fuat Köprülü'de Folklor ile Halk Edebiyatı Algısı ve Bunlar Üzerine Yaptığı Çalışmalar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/1, 2013.

Başgöz, İlhan. "Türkiye'de Folklor Çalışmaları ve Milliyetçilik", (wer. Serdar Uğurlu), *Turkish Studies*, 6/3 Summer, Türkiye, 2011.

Bayrak, Mehmet. *Kürt Sorunu ve Demokratik Çözüm*, Weşanên Özge, Ankara, 1991.

Benjamin, Walter. *Son Bakışta Aşk*, (wer. Nurdan Gürbilek), Weşanên Metis, Stenbol, 2012.

Beşikçi, İsmail. "Alman Şarkiyatçı Dr. Friç", *Kovara Kürt Tarihi*, j.19, Stenbol, 2015.

Bozkurt, Serhat. *Bir Toplumsal Mühendislik Kurumu Olarak "Aşâir ve Muhâcirin Müdiriyet-i Umumiyesi"*, Nameya Masterê ya Neçapkirî, Enstîtuya Zanistên Civakî, Zanîngeha Mimar Sinan, Stenbol, 2013.

----- "Kürdler: Tarihi ve İctimai Tedkikat", *Kovara Kürt Tarihi*, j.19., Stenbol, 2015.

Di Sedsaliya Wê de Rojî Kurd 1913, (amd. Koma Xebatên Kurdolojijê), weş. Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, 2013.

Dorson, Richard M, *Günümüz Folklor Kuramları*, Weşanên Geleneksel, ç. 2, Ankara, 2011.

Gökalp, Ziya. "Usullere Dair: Halkiyat I. Masallar", *Küçük Mecmua*, 1922; "Masalları Nasıl Toplamalı?", *Halk Bilgisi Mecmuası*, 1928.

Hikmet, Bedran. "Li gorî Teoriyên Nûjen Nêrîneke Giştî li ser Folklorê Kurdî", *Edebiyata*

- Kurdî ya Gelêrî-I*, (ed. Ramazan Pertev), Avesta, Stenbol, 2015.
- Hilmi (Hilmiyê Sêwregî) “Kürdlerde Durûb-i Emsal”, j. 14., 19., 24., 1919.
- Kemal Fewzî. “Kürd Masalları”, *Jîn*, (amd. M. Emîn Bozarslan), Weşanxana Deng, c.V., j.22-23-24, Uppsala, 1988.
- , “Kürd Masalları”, *Jîn*, j. 33., Stenbol, 1920.
- Kurdiyê Bitlîsî. “Kürdistan’da Şehirler Sekenesi Türk müdür?” *Jîn*, (amd. M. Emîn Bozarslan), Weşanxana Deng, c.II., j.6., Uppsala, 1988.
- “Dehak Efsanesi”, *Jîn*, j.1., Stenbol, 1918.
- “Kürdler Münasebetiyle”, *Jîn*, j.2., 1918.
- “Kürdlere Dair”, *Jîn*, j.13, Stenbol, 1919.
- “Kürdler İrani Değil midir?”, *Jîn*, j.18, Stenbol, 1919.
- Law Reşîd, “Kürdlerde Durûb-i Emsal” *Jîn*, j.3-4-5-7-8. Stenbol, 1918.
- Malmîsanij, “Meğer Dr. Friç Kimmiş!”, *Kurdistan Press*, j.89, Stockholm, 1991.
- , *Bitlisli Kemal Fevzi ve Kürt Örgütleri İçindeki Yeri*, Stockholm, 1993.
- , *Antikürdolojiden Kürdolojiye Giden Yol ve İsmail Beşikçi*, Weşanên Vate, Stenbol, 2010.
- M. M., (Mehmed Mîhrî) “Edebiyat-ı Kürdiyeden Bazı Numuneler-I-II”, *Jîn*, j. 2, 7; 1918-1919.
- , “Edebiyat-ı Kürdiden Numuneler”, *Kurdistan*, j.1.; “Edebiyat-ı Kürdiye”, *Kurdistan*, j.2., 4., 1919.
- , “Edebiyat-ı Kürdiden Bazı Numuneler”, *Kurdistan*, j. 6., 1919.
- Memduh Selîmbegî, “Eyyam-ı Mahsusamızı Tesbit Meselesi”, *Jîn*, j.16., 1919.
- “Kawe Yewm-i Mahsusu-31 Ağustos”, *Jîn*, j.25., 1919.
- “Kawe Hakkındaki Tarihi Fıkra”, *Jîn*, j.25., 1919.
- Naci Kutlay, *İttihad Terakki ve Kürtler*, Weşanên Beybûn, Ankara, 1992.
- Özoğlu, Hakan. Dewleta Osmanî û Neteweperwerên Kurd, (wer. Ali Karadeniz), weşanên Kitap, Stenbol, 2012.
- Pertev, Ramazan. *Zarok û Çîrok*, Weşanên Doz, Stenbol, 2009.
- *Edebiyata Kurdî ya Gelêrî-I*, Avesta, Stenbol, 2015.
- Propp, Vladimir. *Folklor: Teori ve Tarih*, (wer. N.Hasgül, T.Tanyel), Avesta, Stenbol.
- Rohat, *Ziya Gökalp’in Büyük Çilesi Kürtler*, Weşanên Fırat, Stenbol, 1992.
- Serfiraz, Mesûd. *Kurd, Kitêb, Çapxane*, Weşanên Peywend, Stenbol, 2015.
- Tarduş, İbrahim. “Bikaranîna Çîrokên Kurdî di Perwerdeya Zarokan de”, (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2015.
- Yıldırım, K.-Pertev, R.-Aslan, M., *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Weşanên Zanîngeha Mardîn Artuklu, 2013.